

Юрій Рибак

**МУЗИЧНІ ДІАЛЕКТИ ВЕРХНЬОПРИП'ЯТСЬКОЇ НИЗОВИНИ
ТА ЇХ ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ СУБСТРАТ**

На основі дослідження музичних діалектів Верхньоприп'ятської низовини (північна частина Волинської області) здійснюється спроба розкриття важливіших етнокультурних й історичних процесів на території, яка належить до найактивніших зон формування слов'янської спільноти. Діагностуючими елементами служать численні обрядові пісні, зафіксовані протягом 1996-2002 рр. в експедиціях науковців Проблемної науково-дослідної лабораторії музичної етнології. Згідно з усталеними у вітчизняній етномузикології традиціями пісенні твори аналізуються на рівнях мелотипології, мелогеографії та етнокультурогенези.

Діалектологічні дослідження у вітчизняній музичній фольклористиці стають дедалі глибшими та набувають значимішої ролі. При цьому, за аналогією до розвинених гуманітарних дисциплін (археології, лінгвістики) та спільно з ними, переслідується мета дослідити важливіші процеси етнокультурогенези нашого народу в контексті передусім слов'янської спільноти.

Кожен із видатних фольклористів-музикознавців тою чи іншою мірою звертав увагу на локальні особливості в етнографічних матеріалах, що сприяло поступовому формуванню географічно-статистичного напрямку в етномузикознавстві. Цінні зауваження такого характеру містяться в більшості праць Ф.Колесси, К.Квітки, однак унаслідок недостатньої забезпеченості якісними польовими матеріалами досягти вагомих результатів у діалектології на той час було неможливо.

Першим в українській етномузикології метод картографування застосував Р.Гарасимчук, який ретельно у такий спосіб позначив ареали побутування гуцульських танців [11]. Особливої активності мелогеографічні дослідження набули у другій половині ХХ ст., головним чином завдяки старанням В.Гошовського [2; 3]. Накреслюючи перспективи розвитку діалектологічних та, зокрема, музично-славистичних порівняльних студій, В.Гошовський зазначав «Спочатку фольклористико-музикознавці досліджують певні пісенні типи і їх діалектні різновиди, фіксують джерела і територію їх поширення. Потім у визначених ареалах вивчають відповідний матеріал археологи і антропологи, етнографи і лінгвісти. У результаті такої роботи з'являється колективна праця, наукове значення якої сьогодні важко переоцінити ...» [2, 261].

Музичні ареали достатньо змістовно відображають фази історичного розвитку та особливо консервативно проявляються на прикладі обрядового репертуару [6], пік розвитку якого припадає на період формування племінних спільнот. Давно відомо, що вироблений та культивований в етнічній спільноті музичний матеріал зберігає прикметні діалектні риси, за якими можуть бути розрізнені найменші її локальні угруповання. Окремі елементи музичної мови, взяті за основу при визначенні пісенних мелотипів, – ритмічна структура вірша і музично ритмічна схема, характеризуються достатньою константністю. Поява ж у композиціях різних трансформацій тісно пов'язана з етнокультурними та соціальними процесами в середовищі, і тому автентична творчість відображає також динаміку історичного розвитку певної спільноти.

Послідовно і досить плідно музично-діалектологічний напрямок розвивається при наукових організаціях відповідного профілю, зокрема – співробітниками Проблемних науково-дослідницьких лабораторій музичної етнології (ПНДЛМЕ) у Львові і Києві. Їх музично-етнографічні дослідження здійснюються згідно зі спеціальними програмами, підпорядкованими географічному регіонуванню¹.

На цих же наукових засадах розвиває свої етномузикологічні дослідження автор цієї статті, який у складі колективу співробітників львівської ПНДЛМЕ протягом останніх кількох років дослі-

¹ Найплідніших на сьогодні результатів у цьому досягла І.Клименко, яка ретельно дослідила мелогеографію живих наспівів фактично в загальноукраїнському масштабі [7].

джує центральну частину Західнополіської області¹ – так звану Верхньоприп'ятську низовину². Як результат, унаслідок 20 інтенсивних експедицій станом на сьогодні фронтальним способом обстежено понад 100 населених пунктів (близько 80% усієї території), а також досить плідно – прилеглі етнографічні зони: Берестейщину і частково Підляшшя. Загальна кількість верхньоприп'ятських матеріалів у фондах ПНДЛМЕ на сьогодні складає понад 6500 одиниць народної музики, серед яких близько 4000 пісенних творів належать до обрядової групи [4].

На основі типології обрядових наспівів у найрозвиненіших циклах – календарному, сезонно-трудоному, родинному (весілля), а також завдяки ретельному картографуванню основних мелотипів у традиції Верхньоприп'ятської низовини вдалось визначити п'ять основних діалектних зон (див. картосхему). У більшості ці діалекти покривають правий берег верхньої Прип'яті; лівобережний масив, хоча й містить багато ідентичних і гібридних форм, служить перехідною смугою, за якою розпочинається Берестейська традиція.

Діалектне групування території Верхньоприп'ятської низовини служить міцним підґрунтям для тлумачення найголовніших етнокультурних процесів, які відбувалися в цьому регіоні.

Найконсервативніші риси притаманні для центральної частини досліджуваної території, де на місці двох споріднених діалектів виявлено самобутній пласт традиційної культури. Ядро цієї спільноти припадає на суміжну для «цирівського» і «ратнівського» діалектів ділянку, означену в ділянці правого берега Прип'яті трикутником міст Ратне – Камінь-Каширський – Любешів. Тут зафіксовано кілька своєрідних мелотипів і не спостережено суттєві інокультурні впливи. Численні мелоареали з розвинених суміжних традицій північного, східного і південного біля витоків Прип'яті напрямків, за незначними винятками, різко обриваються на території низовини. Натомість зовнішнім впливам протиставлена локально своєрідна культура з глибини прип'ятського Полісся, а якщо й помічені якісь взаємодії, то – з перевагою місцевих елементів.

Основні напрямки культурних потоків у досліджуваному регіоні, найімовірніше, відбувалися зі сходу на захід, дещо менше – із півдня на північ, а також, можливо, у південному від низовини напрямку.

Один з важливіших діалектів – «цирівський» – у східній частині на рівноправних позиціях контактує із «зарічненським». Окремі ареали обрядових мелотипів формують тут перехідну (міждіалектну) смугу, інші – протиставляються навколишнім із перевагою цирівського діалекту. У свою чергу сильний культурний потік спрямовано з центральної частини низовини до верхів'я Прип'яті. Через певну ареальну пустку – від Шацька до Ратного – там знову проявляються кілька розвинених у центрі мелоарéalів, причому – в значно слабших рисах.

Другий з основних культурних потоків поширюється із південного (галицького) напрямку до того ж верхів'я Прип'яті. Відбувалось це вздовж Західного Бугу, а на підході до Шацьких озер знайшло зупинку. Важливо відзначити, що в зоні так званого Головного Європейського вододілу (між Прип'яттю і Західним Бугом) не виявлено жодного локально своєрідного мелотипу. У цій ділянці натомість пропорційно поєдналися етнокультурні елементи півдня (галицькі) та центральної частини («цирівський» і «ратнівський» діалекти) Верхньоприп'ятської низовини. Дещо слабше в районі Надбужжя проявляються елементи Підляської і Берестейської традицій.

Далі південний напрямок поширення культурних впливів закріплюється за пограничними на обох берегах Прип'яті традиціями. Очевидно, слід віддати належне лівобережній культурній групі, розташованій на території Берестейщини. Вона стилістично є досить своєрідною, однак більшість поширених там форм виглядають як видозмінені, або й суттєво трансформовані верхньоприп'ятські. Найчіткіше ця закономірність проявляється дедалі ближче до Прип'яті.

Важче встановити, чи мали місце культурні контакти на південь від низовини. У цьому на-

¹ Під керівництвом автора протягом 1996-2002 рр. у фольклористичних експедиціях найактивнішу участь брали І.Федун, Л.Добрянська, Л.Лукашенко, А.Поточняк.

² Визначення запозичено з геоморфологічної карти Волинської області [1, 10]. У цих межах розташовуються кілька адміністративних районів: Шацький, Ратнівський, Камінь-Каширський, Любешівський, частково Любомльський і Старовижівський.

прямку на досліджуваній території замикаються лише кілька ареалів, але значна їх частина продовжується й далі. Саме тому складно наразі стверджувати, що на основі кількох великих ареалів сьогоднішня домінуюча позиція верхньоприп'ятської традиції може розцінюватися як визначальна протягом усієї історії побутування таких форм. У глибині Полісся ці типи могли консервуватися, тоді як південніше – трансформуватися або й цілком віджити.

Без сумніву, важливіші етнокультурні процеси містять під собою певне історичне підґрунтя. Значимість узгодження даних особливо зростає у тому випадку, коли йдеться про територію активного слов'янського етногенезу, до складу яких більшість науковців зараховують і Верхньоприп'ятську низовину.

В археологічній літературі про крайні північні території Волинської області міститься мізерна кількість інформації. Це мотивується складністю проведення тут розкопок (через сильну донедавна заболоченість), а також тим, що всі відомі з літописів і пізніших джерел важливі історичні події у цілому західнополіському регіоні минули стороною цю поліську глибинку. Унаслідок браку доказових матеріалів нерідко поширюється думка про незначну роль населення Верхньоприп'ятської низовини у важливих етнокультурних процесах цього регіону. Зокрема загальновідомим є твердження про довготривалу (протягом II-V ст. н.е.) відсутність у межах прип'ятського Полісся корінного населення.

У комплексі археологічних пам'яток суттєвим допоміжним матеріалом спроможні виступити народні пісні. Найактивніше культивування обрядового репертуару, який взято за основу в мелогеографічних дослідженнях, припадає на пізньоплемінний та ранньослов'янський періоди. Саме тоді, за археологічними й історичними даними, на території прип'ятського Полісся відбувалися найактивніші етнокультурні процеси: на початку н.е. тут зароджувалась праслов'янська спільнота, а в першій половині I тис. н.е. формувалось протодержавне утворення – так званий «дулібський союз» [5]. Очевидно, що всі ці історичні перипетії відобразились і на формуванні музичних діалектів у верхньоприп'ятському басейні.

З огляду на це особливий інтерес представляє ідентифікація двох найконсервативніших центральних діалектів із відомими з історичних джерел етнокультурними формуваннями у цьому масиві.

Зокрема, у племінну добу територія Верхньоприп'ятської низовини знаходилася в осередку кількох розвинених культур. Спершу такими були представники культури гребінцево-накольчастої кераміки (так звана «волинська неолітична культура» – ВНК) [10], які через лінію теперішнього розмежування у Волинській області поліської і волинської етнографічних областей співіснували з носіями культури лінійно-стрічкової кераміки. Згодом на цій території послідовно перебували групи кулястих амфор та шнурової кераміки, а в епоху бронзи територія низовини слугувала східним кордоном для стживівської та тшинецько-комарівської культур. У ранньослов'янському періоді на основі відомих тут лужицької, поморсько-кльошової та милоградської культур виникає зарубинецька спільнота, яка в парі з розташованими південніше пшеворцями асоціюється з літописними венетами. На півночі, відразу ж із лівого берега Прип'яті, місцеві поселенці контактували із балтськими племенами.

Визначальним орієнтиром у локалізації носіїв «цирівського» діалекту слугували дві головні водні артерії правобережжя верхньої Прип'яті – Турія і Стохід. Такий спосіб освоєння територій найвластивіший для ранніх племінних спільнот, яких відносять до типу протослов'янських. У зіставленні з археологічними даними межі цього діалекту точно збігаються з північним кордоном розселення представників культури шнурової кераміки (городоцько-здовбицька культура).

Підкріплення історичною інформацією дозволяє констатувати, що в глибині прип'ятського Полісся – на місці «цирівського» і «ратнівського» діалектів – існувало довготривале консервативне етносередовище, яке слугувало важливим осередком розвитку найважливіших культурних спільнот.

Навіть найсильніша в західнополіській місцевості інвазійна хвиля – гото-гепідська (вельбарська культура) – не заторкнула центральної частини Верхньоприп'ятської низовини. Відомо, що в глиб Полісся готи не заходили, а на верхньоприп'ятській території їх пам'ятки не поширюються да-

лі Камінь-Каширського [8]. Тому можна припускати, що лише частина зарубинців була витіснена зі своїх земель далеко на південь, а носії центральних діалектів Верхньоприп'ятської низовини надовго лишилися на своїй території в ізоляції.

Після витіснення готів гунами активне залюднення території Верхньоприп'ятської низовини відбувалось у західній частині – між верхів'ям Прип'яті і Західним Бугом. З кінця V ст. тут розвивається праяська культура типу корчак, яка згодом трансформувалась у «дулібський союз». Є підстави припускати, що спільно з пізньозарубинцями Передкарпаття у якості рівноправної консолідуючої сили на західнополіських землях виступило населення двох центральних верхньоприп'ятських діалектів. Унаслідок цих дій із VI ст. дуліби-бужани-волиняни поступово освоїли ті ж землі, що й зарубинці-венеди, а ще раніше – представники кількох племінних утворень. Згодом у цих же межах формується спочатку Волинське, а потім Володимирське князівство.

Значною мірою до етногенетичних процесів на верхньоприп'ятській території причетні також носії інших музичних діалектів. На відміну від надбужанської території, заселеної у ранньому середньовіччі переважно вихідцями з центру низовини та пізньозарубинцями Передкарпаття, представники «виживського» та «заріченського» діалектів, очевидно, належали до давніх слов'янських племен.

Зокрема, кордон східного («заріченського») діалекту точно збігається з межею поширення на цю територію дреговичів. Як відомо, основний їх ареал покриває простори етнічної Білорусі, а з дулібськими племенами вони довгий час мали тісні контакти [9]. Значною мірою у музичному матеріалі це підтверджується протиставленням великої кількості типових форм у співвідношенні «схід-захід», а загалом, – перевагою ямбічних структур у західній (верхньоприп'ятській) традиції, на відміну від пірихічних на сході (Заріченський, Столинський райони і далі).

Найскладніше пояснити історичну приналежність носіїв «виживського» діалекту. Відомо, що на межі нашої ери тут локалізувалась пшеворська культура, яка піддавалась абсорбуванню з боку зарубинців. Згодом, за археологічними та історичними свідченнями, протягом тривалого часу (II-V ст.) на цій території перебували готи, які витіснили пшеворців і зарубинців, але й не лишили своїх пам'яток після відходу. Музичні ж дані дозволяють констатувати існування тут архаїчного, хоча й недостатньо розвинутого діалекту, в якому трапляється кілька своєрідних, відмінних від навколишніх традицій, форм. У цьому можна вбачати або рудименти не цілком витісненої пшеворської культури, або все ж таки наслідки гото-гепідського перебування.

Узагальнення усіх вище викладених даних дозволяє зробити висновки, що населення Верхньоприп'ятської низовини перебувало в епіцентрі всіх найголовніших етнокультурних процесів на західноукраїнських землях. Від часів Волинської неолітичної культури поліську глибинку заселяли носії з розвинутою автентичною традицією. Упродовж століть досліджувана тут територія, на якій встановлено спадкоємну зміну кількох культурних груп, зберігала свою цілісність і приблизно ті ж кордони. Це слугувало міцним фундаментом для формування і довготривалого розвитку тут спочатку племінної, а згодом ранньослов'янської культури.

Збережений досі поділ території Верхньоприп'ятської низовини за музичними діалектами, можливо, якимось чином відображає давнє етнокультурне розмежування у цих межах, де співіснували культурно своєрідні племена. Зокрема, досі достеменно не з'ясовано, яким був повний склад племен так званого «дулібського союзу» і де вони локалізувались. Очевидно, що у вирішенні другого питання дуже цінними можуть виявитися дані етномузичної діалектології, коли кожен із верхньоприп'ятських діалектів можна пов'язати з локалізацією у цих же кордонах певного племінного утворення.

Такі етногенетичні припущення потребують підтвердження на рівні кожної зі споріднених історіологічних дисциплін. Консолідація наукових здобутків допоможе в майбутньому розкрити не одну таємницю формування й розвитку етнокультурних спільнот, на основі яких розвинулася слов'янська спільнота та, зокрема, український етнос.

ЛІТЕРАТУРА

1. Атлас Волинської області. – Москва, 1991. – (Комітет геодезії і картографії СРСР).
2. Гошовский В. У истоков народной музыки славян: Очерки по музыкальному славяноведению. – Москва: Сов. композитор, 1971.
3. Гошовский В. Украинские песни Закарпатья / Под. ред. Л.Н.Лебединского. – Москва: Сов. композитор, 1968.
4. Добрянська Л. Волинсько-рівненські матеріали у фондах ПНДЛМЕ // Етнокультурна спадщина Полісся. Вип. 5 / Упоряд. В.П.Ковальчук. – Рівне: Перспектива, 2004. – С. 127–154.
5. Залізняк Л. Полісся в системі культурно-історичних регіонів України (за даними археології) // Полісся: Мова, культура, історія: Матеріали міжнародної конференції / Ред. кол. П.Ю.Гриценко та ін. – Київ, 1996. – С. 182–193.
6. Квитка К. Об историческом значении календарных песен // Избр. труды: В 2-х т. – Москва, 1971. – Т. 1. – С. 73–99.
7. Клименко І. Мелогеографія жнивних наспівів басейну Прип'яті: Дис. ...канд. мистецтвознавства: 17.00.03. – Київ, 2001.
8. Козак Д. Готи на Волині // Волинь. – № 4. – Луцьк, 2002. – С. 3–16.
9. Лисенко П. Дреговичи / Ред. В.В.Седова. – Минск: Навука і тэхніка, 1991.
10. Охріменко Г. Волинська неолітична культура. – Луцьк: Вид-во «Волинська друкарня», 2001.
11. Narasymczuk R.-W. Tańce huculskie: Z 26 mapami, 64 rycinami, 6 tablicami i 287 melodiami tańczonymi. – Lwów, 1939. – (Prace etnograficzne: Wydawnictwo Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie, № 5 / Pod red. Adama Fischera).

Yuriy Rybak

**MUSICAL DIALECTS OF VERHNOPRUPJATSKOJ DISTRICT
AND THEIR ETHNOCULTURAL SUBSTRAT**

On the basis of researching the music dialects of the Upper Prypiat lowlands (northern part of the Luck area) the author tries to explain major processes of the ethnic culture and history in the territory, which belongs to the most active zones of formation the Slavonic community. As a relevant elements are chosen the multiple ritual songs, which were gathered in fields works of the science officers PNDLME (Research Laboratory of Musical Ethnology by Mykola Lysenko Academie of Music) during of 1996-2002. According to ratified in Ukrainian ethnomusicology traditions, the songs are analyzed on the typology, geographically and ethnogenetic levels.

Картохема. МУЗИЧНІ ДІАЛЕКТИ ВЕРХНЬОПРИП'ЯТСЬКОЇ НИЗОВИНИ.

